

KOVÁCH IMRE–CSITE ANDRÁS

A posztoszocialismus vége

A magyarországi nagyvállalatok tulajdonosi szerkezete és hatékonysága 1997-ben

A tanulmány a magyar nagyvállalatokról 1997-ben készült felmérés alapján elemzi a tulajdonszerkezet és a hatékonyság kapcsolatát. A szerzők kimutatják, hogy az adatok szerint teljességgel nem igazolhatók azok a hipotézisek, amelyeket a kilencvenes évek első felében dolgoztak ki a nagyvállalatok – polgárosodás, rekombináns tulajdon némenklaturaburzsoázia kategóriákkal leírt – tulajdoni átalakulására/átalakítására vonatkozóan. A cikk a tulajdoni és szervezeti átalakulással létrejött nagyvállalatok négy típusát – redisztributív, korporatív, vállalkozói és multinacionális – különbözteti meg. A szerzők a nagyvállalatok tulajdoni struktúrája, a tulajdon és hatékonyság, valamint az átalakulási modellek elemzése alapján úgy látják, hogy a gazdaságnak ebben a szegmensében megtörtént a piacgazdasági átalakulás, a posztoszocialista korszak véget ért.*

A magyarországi privatizációval és nagyvállalati átalakulással foglalkozó legújabb munkák szerint (Szalai [1997], Voszka [1997], Csíte-Kovách [1998], Tóth [1998], Vedres [1997]) a posztoszocialista korszak piacgazdasági átrendeződéséről a privatizáció elején keletkezett elméletek és modellek vagy nem igazolhatók az átalakulás részleteinek ismeretében, vagy érvényességük részleges, csak kisebb szegmensekre igaz. A politikai kapitalizmus és a némenklaturaburzsoázia modelljét (Hankiss [1989], Staniszkis [1991], [1992]) egyetlen empirikus kutatás sem igazolta. Igaz ugyan, hogy a legnagyobb vállalatok menedzserei közül a többség már a nyolcvanas években is vezető volt, s így leginkább Szalai Erzsébet előrejelzése bizonyult igaznak a technokraták túlélő képességéről és hatalmi potenciáljáról. A menedzszerizmus teoretikusainak (Szelényi–Eyal–Townsley [1996], Böröcz [1994], Böröcz–Róna-Tas [1995]) a menedzserek tulajdonhoz jutásáról, a diffúz tulajdonról és a menedzserek rendelkezési hatalmáról szóló tételeit a privatizáció és a vállalati átalakulás intenzív szakaszának (1993–1997) lezárulása után csak részben fogadják el a kutatók. Voszka Éva rendkívül alapos monográfiája egyértelműen bizonyítja, hogy nem vált jellemzővé a legnagyobb szocialista vállalatok menedzsereinek vállalati tulajdonhoz jutása (Voszka [1997]). A gazdasági elitről készített adatfelvétel szerint csupán 1,9 százalékkal több menedzszernek volt üzleti tulajdona saját cégében 1997-ben, mint 1993-ban, ezért a menedzserek tulajdonossá válásának tétele kevésbé releváns. Ugyan-

*A tanulmány az OTKA T018336 Polgárosodás, gazdasági elit, vidéki elit című kutatási program keretében készült. Értékes megjegyzéseiért Laki Lászlónak, Laki Mihálynak és Némédi Dénesnek tartozunk köszönettel.

Kovách Imre az MTA Politikai Tudományok Intézetének Széchenyi professzori ösztöndíjas tudományos osztályvezetője.

Csíte András az MTA Politikai Tudományok Intézetének Bolyai János kutatási ösztöndíjas tudományos munkatársa.

Levelezés: 1068 Budapest Benczúr u. 33.; e-mail: ikovach@mtapti.hu vagy csite@mtapti.hu

akkor igaz az is, hogy 1993-ban a megkérdezettek 12,8 százaléka, 1997-re viszont 21,8 százaléka rendelkezett 50 százaléknál nagyobb üzletrésszel valamilyen vállalkozásban, de ez inkább a kilencvenes években megjelenő magyar vállalkozói réteg tulajdonossá válásával magyarázható (Csite–Kovách [1998]). A Lengyel–Bartha [1997] tanulmány szerint nincs domináns csoport a gazdaság legfontosabb, egymást kölcsönösen kontrolláló szereplői (bankok, nagyvállalatok, politikai elit) között. A diffúz tulajdoni viszonyok tételével szemben Kolosi Tamás és Sági Matild eredményesen mutatták be a valódi tulajdonnal rendelkező nagyvállalkozói csoportot (Kolosi–Sági [1997]). Tóth István János szerint is „a magyar privatizáció egyik legnagyobb vívmánya ... az volt, hogy segítette a valódi» tulajdonosok kezébe juttatni a vállalkozások tulajdonosi jogait” (Tóth [1998] 611. o.). Tóth tanulmánya, amelyben a szerző 1995-ös és 1996-os vállalati adatokat elemzett, kérdéssé teszi a rekombináns vállalati tulajdon David Stark [1994] által felállított modelljének univerzális alkalmazhatóságát az átalakuló magyar gazdaságra. A rekombináns tulajdon dominanciája Voszka Éva könyve és a mi kutatási eredményeink alapján sem igazolható (Voszka [1997], Csite–Kovách [1998]). A nagyobb vállalatok tulajdonosi struktúrájának elemzése szerint (Ábrahám [1996], idézi Tóth [1998]) 1996-ra a személyes magántulajdon vált általánossá, ugyanakkor a tulajdonosi szerkezet és a tulajdonlás típusa¹ szerint a kilencvenes évek második felében a magyar gazdaság a multiszektorialitással jellemezhető (Csite–Kovách [1998]).

A magyar vállalatok tulajdoni szerkezetére és a tulajdonosokra vonatkozó, általános érvényűnek gondolt elméleteket és modelleket a privatizációs folyamat kezdetén, illetve azt megelőzően hozták létre, ezért a privatizáció lezárultával érdemes újra megvizsgálni a tulajdonlás tényleges összetételét. Ebben a tanulmányban egy 1997-ben – a nagyobb privatizációs akciók után – a gazdasági elitre vonatkozó adatfelvétel kiegészítéseként a magyar nagyvállalatokról gyűjtött információk felhasználásával elemezzük a magyar gazdaság egy szegmensének tulajdoni szerkezetét.

A tanulmányban elemzett adatok egy 1997. február 1. és március 15. között végrehajtott adatfelvételből származnak.² A felvétel célja az volt, hogy a legnagyobb árbevételű magyarországi vállalatok vezetőmenedzsereit (vezérigazgató, ügyvezető igazgató, ügyvezető stb. – azaz az adott vállalat első számú vezetője) reprezentáló adatokat szerezzünk. Ehhez a *Magyarország nagy- és középvállalatai* [1996] cégregiszterből kiválasztottuk a 200 millió forintnál nagyobb árbevételű vállalatokat, majd az így kapott vállalatok közül egy ezerelemes mintát választottunk véletlenszerűen (a mintában csak a budapesti és a megyeszékhelyeken működő vállalatok szerepeltek). A vezető menedzserekkel tervezett ezer interjúból végül is 582 valósult meg, a többiek vagy elzárkóztak a kérdőív kitöltésétől, vagy nem sikerült megfelelő időpontot egyeztetnünk.

A kérdőív kérdéseinek mintegy 80 százaléka a megkérdezett vállalatvezető életútjára, életmódjára, családi hátterére és politikai preferenciáira vonatkozott. A kérdőív további részében a vállalat tulajdonosi szerkezetéről, történetéről, termékszerkezetéről, értékesítési kapcsolatairól igyekeztünk információkat szerezni. 16 esetben a megkérdezettek elzárkóztak e kérdés-csoport megválaszolásától. Így összességében 566 vállalatról tudtunk információkat szerezni.

A mintavétel és a minta nagysága lehetőséget ad arra, hogy a *nagyvállalatok tulajdoni szerkezetére* vonatkozó reprezentatív adatokkal és elemzéssel járjunk hozzá a témáról folytatott vitákhoz. Adataink módot adnak arra, hogy választ keressünk arra az izgalmas kérdésre, hogy a hatékonyság hogyan változik a tulajdonlás típusa szerint – ugyanis a privatizációs

¹ Multinacionális, magánalapítású vagy privatizációval keletkezett, illetve állami-önkormányzati tulajdoni többségben levő cég.

² Az adatfelvételre az 1993-as, Szelényi Iván vezette Social Stratification in Eastern Europe című kutatási program folytatásaként az OTKA támogatásával került sor. Az 1997-es kutatási programot Szelényi Iván és Kovách Imre vezette, a kérdőívet az 1993-as kérdőív átdolgozásával Kovách Imre szerkesztette.

folyamat, de talán a kilencvenes évek gazdasági átalakulásának a megítéléséhez is hozzájárulhat a *tulajdon és hatékonyság* együttes elemzése. Azt gondoljuk, hogy adataink alapján nagyrészt leírhatók a magyar gazdaság nagyvállalati szegmensének szerveződési típusjegyei, és ezek ismeretében megítélhető a gazdaság posztoszocialista, illetve piacgazdasági jellege.

Szerintünk a posztoszocialista kifejezés mint korszakjelző használata túlhaladott. Ennek bizonyítása azért állított bennünket nehéz feladat elé, mert a posztoszocializmus valójában sohasem találta meg a maga teoretikusát. A posztoszocialista kifejezés vagy az átmenetiség, vagy a visszamaradottság szinonimája, és nem ismerünk olyan teoretikus igényű elemzést, amely a posztoszocializmust mint rendszert elemezte volna. Értelmezésünkben a posztoszocializmus olyan átmeneti időszak, amelyben még jelen vannak a szocialista gazdaság szerveződésének és működésének elemei, következésképpen, ha ilyenek már nem mutathatók ki, nem beszélhetünk posztoszocialista gazdaságról vagy posztoszocialista átmenetről. A magyar fejlődés makroszempontról politikai gazdaságtani elemzésekor Kornai János is a posztoszocializmust a szocialista gazdaság(politika)i modell továbbélő elemeivel (gulyás-posztoszocializmus, jóléti állam, gradualizmus, koraszülött jóléti állam) hozta összefüggésbe (Kornai [1995–1996]). A tranzitológia irodalmában a kilencvenes éveket a posztoszocialista átalakulás szerint írják le – kérdés, hogy a magyar gazdaságban, esetünkben a nagyvállalatok gazdálkodásában vannak-e olyan jegyek, amelyek a szocialista gazdaságot jellemezték, vagy azokat a privatizáció, a gazdasági liberalizáció és a piacgazdasági átalakulás más folyamatai teljesen eltüntették.

A szocialista gazdaság leírására Kornai modelljét használjuk mint legáltalánosabban elfogadottat (Kornai [1993]), amely a szocialista gazdaságot a túlcentralizáltság, gyorsított növekedés, az árak egyensúlytalansága, az állami tulajdon és a pártállam fogalmaival írta le. Úgy gondoljuk, és ezt próbáljuk bizonyítani is a tanulmányban, hogy a szocialista gazdasági modell egyetlen meghatározó eleme sem jellemzi a kilencvenes évek nagyvállalatainak gazdasági környezetét, bár a vállalatok „állami” múltja (az, hogy állami vállalatból alakultak át) és a tulajdonosi szerkezete (állami-önkormányzati, külföldi, hazai vállalkozói stb.) komoly hatással van a vállalatok működésére és hatékonyságára.

Tulajdoni szerkezet, a tulajdonlás jellege

A nagyvállalatok mintegy kétharmadát privatizálták egyértelműen 1997-ig, a domináns állami-önkormányzati tulajdon a cégek 16,6 százalékában maradt fenn, további 16,9 százaléknál a többségi tulajdont a kereszttulajdonlás–leányvállalat jelenti. A külföldi tulajdonosok, valamint az adott vállalatok dolgozói és vezetői szereztek többségi tulajdont a nagyvállalatok közel felében, vállalkozói többségi tulajdonban a cégek 11,1 százaléka van (*I. táblázat*).

A tulajdon típus változóját a következők szerint hoztuk létre a vállalat tulajdonosi szerkezetére vonatkozó adatokból.

– *Külföldi tulajdon*: a vállalat több mint ötven százalékban külföldi vállalat vagy magánszemély tulajdonában van, avagy ha nincs olyan tulajdonos aki/ami 50 százaléknál többet birtokolna, akkor a legnagyobb tulajdoni résszel külföldiek rendelkeznek.

– *Állami-önkormányzati tulajdon*: a vállalat több mint ötven százalékban állami (ÁPV Rt., állami szervek) vagy önkormányzati (települési és társadalombiztosítási) tulajdonában van, avagy ha nincs olyan tulajdonos aki/ami 50 százaléknál többet birtokolna, akkor a legnagyobb tulajdoni résszel a magyar állam/önkormányzatok rendelkeznek.

– *Kereszttulajdonlás–leányvállalati tulajdon*: a vállalat több mint ötven százalékban más vállalat vagy más vállalatok vezetőinek tulajdonában van, avagy ha nincs olyan tulajdonos aki/ami 50 százaléknál többet birtokolna, akkor a legnagyobb tulajdoni résszel más vállalat rendelkezik.

– *Kisrészvényes–szövetkezeti tulajdon*: a vállalat több mint ötven százalékban magyar magánszemélyek (sem nem a vállalat dolgozói, sem nem a vállalat vezetői) tulajdonában van, avagy ha nincs olyan tulajdonos aki/ami 50 százaléknál többet birtokolna, akkor a legnagyobb tulajdoni résszel magyar magánszemélyek rendelkeznek.

– *Dolgozói–vezetői tulajdon*: a vállalat több mint ötven százalékban a vállalat dolgozóinak, menedzsereinek és vezetőjének tulajdonában van, avagy ha nincs olyan tulajdonos aki/ami 50 százaléknál többet birtokolna, akkor a legnagyobb tulajdoni résszel a vállalatnál dolgozók rendelkeznek.

– *Vállalkozói tulajdon*: a vállalat több mint ötven százalékban a vállalat első számú vezető menedzserének tulajdonában van, avagy ha nincs olyan tulajdonosa aki/ami 50 százaléknál többet birtokolna, akkor a legnagyobb tulajdoni résszel a vezető menedzser rendelkezik.

Csak néhány vállalat volt dominánsan banki tulajdonban, ezeket a cégeket a kereszttulajdonlás-leányvállalat csoportba soroltuk. Mivel a vállalatok 85,4 százalékában volt olyan tulajdonoscsoport, amelyik 50 százaléknál nagyobb tulajdoni hányaddal rendelkezett, ezért csak a fennmaradó 14,6 százaléknál esetben kellett a legnagyobb, de nem domináns tulajdoni hányaddal rendelkező tulajdonos alapján besorolnunk az adott céget.

1. táblázat

Vállalattípusok a domináns tulajdonos alapján
(N=549)

Megnevezés	Százalék	Esetszám
Külföldi tulajdon	23,3	128
Állami-önkormányzati tulajdon	16,6	91
Kereszttulajdonlás–leányvállalat	16,9	93
Kisrészvényesek–szövetkezeti típusú tulajdon	8,2	45
Dolgozói–vezetői tulajdon	23,9	131
Vállalkozói tulajdon	11,1	61

Az állami-önkormányzati többségi tulajdon a legnagyobb cégek között maradt meg, az állami-önkormányzati cégekhez tartozik a vizsgált nagyvállalatok vagyónának 60,2 százaléka és az alkalmazotti létszám 66,4 százaléka. A vállalatok összes árbevételét tekintve viszont a magánszektor van többségben (55,3 százalék). A magyar gazdaság nagyvállalati szegmensében 1993 és 1997 között egyértelműen a magántulajdon vált a dominánssá, és a *menedzserizmus teóriájának diffúz tulajdonra vonatkozó tétele ezek alapján nem igazolható*, illetve azt a kereszttulajdonnal, mint domináns tulajdoni formával leírható vállalatokra, az összes nagyvállalat mindössze 16,9 százalékára fogadhatjuk el igaznak.³ Adataink megerősítik a Tóth István János tanulmányában közöltek a magántulajdon gyors növekedéséről 1993 után (Tóth [1998]), bár a nagyvállalatok esetében az állami, illetve az önkormányzati tulajdon magasabb, mint az összes magyar vállalat tulajdoni szerkezetében.

A rendszerváltás és a privatizáció szerepét a nagyvállalati szegmensen pontosan mutatja, hogy a cégeknek csak mintegy ötödét alapították 1990 előtt, az összes többi a korábbi nagyvállalatok teljes átalakításával, privatizációjával vagy előzmény nélküli vállalatalapítással jött létre (2. és 3. táblázat).

A nagyobb cégek valamivel több, mint hatvan százalékát 1990 és 1994 között alapították. A Horn-kormány intenzív privatizálása ezek szerint a már működő cégek

³ Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy kérdőívünk nem tartalmazott a vállalat tulajdonában levő cégekre vonatkozó kérdéseket, viszont ismerjük a vezető menedzserek vállalaton kívüli tulajdonát.

2. táblázat
A vállalat alapításának éve
(N=582)

Alapítás éve	Százalék	Alapítás éve	Százalék
1988 előtt	8,6	1993	12,7
1988	2,4	1994	7,6
1989	11,7	1995	3,8
1990	14,1	1996	3,1
1991	17,0	Ismeretlen	1,7
1992	17,5		

3. táblázat
A jelenlegi vállalat előzménye
(N=582)

Megnevezés	Százalék
Újonnan alapított cég	37,1
Korábban más gazdasági formában működött ugyanez a cég	50,2
Korábban része volt egy más gazdasági formában működő cégnek	10,5
Ismeretlen	2,2

tulajdonosi szerkezetét rendezte át: mindössze a nagyvállalatok 14,5 százaléka 1994 utáni alapítású.

A már 1988-ban is létező vállalatok privatizációjával a vezetők és dolgozók jutottak legnagyobb arányban tulajdonrészhez (4. táblázat), negyedrészüik pedig jelenleg is állami vagy önkormányzati többségi tulajdonban van.

4. táblázat
Az 1988-ban is működő vállalatok megoszlása tulajdonlási típusonként 1997-ben (százalék)

Megnevezés	Százalék
Külföldi tulajdon	12,7
Állami-önkormányzati tulajdon	26,7
Kereszttulajdonlás-leányvállalat	15,2
Kisrészvényesek-szövetkezeti típusú tulajdon	7,3
Dolgozói-vezetői tulajdon	33,9
Vállalkozói tulajdon	4,2

A folyamatosan működő volt szocialista cégekben a külföldiek kisebb mértékben jutottak tulajdonhoz, mint a nagyvállalati szegmens egészén belül. A multinacionális cégek magyarországi megjelenése vagy zöldmezős beruházás formájában ment végbe, vagy ha a korábbi állami vállalatok privatizációjában vettek részt, akkor is inkább az új alapítású cégeket töltötték fel az állami eredetű tulajdonnal (5. táblázat).

A menedzserek tulajdonossá válása – a menedzszerizmus másik alaptétele – sem jellemző meghatározó módon a nagyvállalatok piactudományi átalakítását és privatizációját. Voszka Éva a 49 kiemelt szocialista nagyvállalat menedzsereinek tulajdonhoz jutását saját cégükön belül egyáltalán nem tartotta tipikusnak, és azt az 1997-es gazdasági elit felvétel adatai sem igazolják. A vezető menedzserek és az alsóbb beosztású gazdasági vezetők

5. táblázat
Tulajdonostípusok és a vállalat elődszervezete
(százalék)

Megnevezés	Új cég	Korábban más for- mában működött	Kiválással létrejött	Összesen
Külföldi tulajdon	54,8	32,3	12,9	100,0
Állami-önkormányzati tulajdon	13,2	75,8	11,0	100,0
Kereszttulajdonlás-leányvállalat	31,5	51,7	16,9	100,0
Kisrészvényesek-szövetkezeti típusú tulajdon	45,5	47,7	6,8	100,0
Dolgozói-vezetői tulajdon	28,2	63,4	8,4	100,0
Vállalkozói tulajdon	68,9	24,6	6,6	100,0
N	207	274	59	540

sem jutottak domináns tulajdonhoz a nagyvállalatokban. 50 százaléknál nagyobb vezető menedzseri tulajdont gyakorlatilag csak azokban a cégekben találtunk, ahol a tulajdonos és a vezető menedzser ugyanaz a személy, de ezeknek a vállalatoknak az aránya nem több az összes nagyvállalat nyolc százalékánál (6. táblázat), a nagyvállalatok közel felében pedig egyáltalán nincs menedzseri tulajdon (7. táblázat).

6. táblázat
A vezető menedzseri tulajdon aránya az egyes tulajdonosi típusokban
(százalék)

Magnevezés	A vezető menedzseri tulajdon aránya					Összesen
	0	0,1–20	20–50	50–99	100	
	százalék					
Külföldi tulajdon	78,9	18,8	2,3	–	–	100,0
Állami-önkormányzati tulajdon	93,4	6,6	–	–	–	100,0
Kereszttulajdonlás-leányvállalat	67,7	24,7	7,5	–	–	100,0
Kisrészvényesek-szövetkezeti típusú tulajdon	53,3	26,7	20,0	–	–	100,0
Dolgozói-vezetői tulajdon	25,2	47,3	27,5	–	–	100,0
Vállalkozói tulajdon	–	–	–	45,9	54,1	100,0
N	306	127	55	28	33	549

A menedzseri tulajdon aránya, a teljes vállalkozói tulajdonban levő cégek kivételével csak ott magas, ahol a privatizáció során menedzserek mellett más dolgozók is tulajdonhoz jutottak, és ahol – magnós interjúink szerint – a magántulajdon korporatív (dolgozói és vezetői tulajdon⁴ együttes dominanciája) jellegű tulajdonosi jogosítványokat jelent, valamint a kisrészvényes-szövetkezeti típusú vállalatokban (itt is elsősorban a néhány szövetkezeti formában működő – volt tsz és áfész – cégeknél). A vállalati menedzsment a nagyvállalatok mindössze hat százalékának a teljes tulajdonát szerezte meg. A vezető és beosztott menedzserek tulajdonlásának a jelentős együtt járása is csak a cégek egytized-

⁴ A dominánsan dolgozói és vállalatvezetői tulajdonba került vállalatok kelet-európai helyzetéről, a létrejöttüket generáló tényezőkről áttekintést ad Uvalić–Vaughann-Whitehead [1997].

7. táblázat

A menedzseri (vállalatvezető és az egyéb vezetők együttesen) tulajdon aránya az egyes tulajdonosi típusokban (százalék)

Megnevezés	A menedzseri tulajdon aránya					Összesen
	0	0,1–20	20–50	50–99	100	
	százalék					
Külföldi tulajdon	75,8	19,5	4,7	–	–	100,0
Állami-önkormányzati tulajdon	91,2	7,7	1,1	–	–	100,0
Kereszttulajdonlás-leányvállalat	64,5	22,6	12,9	–	–	100,0
Kisrészvényesek–szövetkezeti típusú tulajdon	48,9	20,0	13,3	17,8	–	100,0
Dolgozói-vezetői tulajdon	13,0	15,3	22,9	48,9	–	100,0
Vállalkozói tulajdon	–	–	–	37,7	62,3	100,0
<i>N</i>	279	82	55	95	38	549

ében mutatható ki. (Voszka Éva és Tóth István János is figyelmeztet arra, hogy a menedzserek esetleg nem személyes tulajdont szereztek, hanem cégeiken keresztül jutottak állami tulajdonhoz – kérdőívünkben erre is rákérdeztünk, így a fenti adatok nemcsak a személyes, hanem a személyes tulajdonban levő cég tulajdonlását is magukban foglalják). A 8–10. táblázatok adatai szerint a menedzserek inkább olyan új cégek alapításával tudtak a nagyvállalatok között szereplő cégek többségi tulajdonához jutni, amelyekben nincs vagy csak elhanyagolható a volt állami tulajdon aránya.

8. táblázat

A vezető menedzseri tulajdon aránya az egyes, elődjeik alapján képzett cégtípusokban (a teljes minta százalékában)

Megnevezés	A vezető menedzseri tulajdon aránya				
	0	0,1–20	20–50	50–99	100
	százalék				
Új cég	19,9	6,7	3,8	4,4	4,2
Állami vállalat	27,3	11,5	3,5	0,9	0,5
Kft., rt.	5,3	1,8	0,7	0,2	0,5
Szövetkezet	0,9	1,8	0,4	0,7	–
Egyéb	2,4	1,3	0,5	–	0,7
<i>N</i>	306	127	49	34	33
(százalék)	(55,7)	(23,1)	(8,9)	(6,2)	(6,0)

A nagyvállalatok tulajdoni viszonyaival kapcsolatban – annak döntő magántulajdoni jellegét hangsúlyozva – kérdés, hogy a magántulajdon eredete mennyire kapcsolódott a David Stark által feltételezett rekombináns tulajdonhoz (Stark [1992], Bruszt–Stark [1996]). Tóth István János a már többször idézett tanulmányában nemcsak az állami tulajdonú cégekre tartotta érvényesnek a kereszttulajdonlást, hanem a magántulajdonban lévőkre is, azt hangsúlyozva, hogy a kereszttulajdonlás valószínűsége a vállalatnagysággal egyenes arányban nő. Mi a nagyvállalatok 16,9 százalékánál tartottuk dominánsnak a vállalatok közötti kereszttulajdonlást, ami szerint ismételtlen megerősíthető, hogy a rekombináns

9. táblázat

A menedzseri (vállalatvezető és egyéb menedzseri) tulajdon aránya az egyes, elődjeik alapján képzett cégtípusokban
(a teljes minta százalékában)

Megnevezés	A menedzseri tulajdon aránya				
	0	0,1–20	20–50	50–99	100
	százalék				
Új cég	18,2	4,9	2,6	6,4	6,9
Állami vállalat	24,8	6,9	5,5	5,1	1,5
Kft., rt.	4,7	0,9	0,9	1,1	0,9
Szövetkezet	0,9	1,3	0,4	1,3	-
Egyéb	2,2	0,9	0,7	0,2	0,9
<i>N</i>	279	82	55	77	56
(százalék)	(50,8)	(14,9)	(10,0)	(14,0)	(10,2)

10. táblázat

A nem vezető és más menedzseri tulajdon aránya az egyes, elődjeik alapján képzett cégtípusokban
(a teljes minta százalékában)

Megnevezés	A nem vezető és más menedzseri tulajdon aránya				
	0	0,1–20	20–50	50–99	100
	százalék				
Új cég	27,7	4,9	2,6	3,5	0,4
Állami vállalat	29,7	6,0	4,6	3,1	0,4
Kft., rt.	5,8	0,7	1,5	0,4	0,2
Szövetkezet	2,6	0,7	0,5	-	-
Egyéb	3,6	0,7	0,4	-	0,2
<i>N</i>	381	72	52	38	6
(százalék)	(69,4)	(13,1)	(9,5)	(6,9)	(1,1)

tulajdon nem kizárólagos típusjegye a magyar gazdaságnak. Az egyes tulajdonlási típusok együttes előfordulása viszont sokkal általánosabban elterjedt, mint a vállalatok keresztulajdonlása (11–12. táblázat), ami annak is a következménye, hogy a nagyvállalatok 7,8 százalékában van egy tulajdonosnak 100 százalékos tulajdona.

Leginkább a külföldi és az állami tulajdon zárja ki más tulajdonosok részesedését a vállalati tulajdonból, és a rekombináns tulajdon teóriájával ellentétben a külföldi, a dolgozói-menedzseri és vállalkozói tulajdontípusok is aktívabbak a cégek együttes tulajdonlásában, mint az állami többségi tulajdonú vállalatok. A különböző tulajdonosi csoportok közti kapcsolat többváltozós elemzésének eredménye szerint is az állami és külföldi tulajdonlás a legkevésbé megengedő a más típusú tulajdonnal, míg a vállalkozói, illetve a kistrésvényesi-szövetkezeti tulajdon jár együtt legtöbbször más tulajdoni típussal.

Az 1997-es állapot szerint a nagyvállalatok 38,7 százaléka volt új alapítású. A cégek kétharmada privatizációval, korábban már létező cégek átalakításával jött létre. Előfordulhat, hogy az újonnan alapított vállalat is hozzájutott egykori állami, szövetkezeti tulajdonhoz stb. jutott, de erről nincsenek pontos információink. A nagyvállalatok 43 százalékának volt állami cég az elődszervezete (14. táblázat).

11. táblázat

A különböző tulajdonostípusok együttes vállalat tulajdonlása
(az összes megkérdezett cég százalékában)

Megnevezés	Külföldi	Állami	Leány- vállalat	Kisrészvé- nyesek	Dolgozók	Vállalkozó
Külföldi	–					
Állami	4,6	–				
Leányvállalat	8,2	7,8	–			
Kisrészvényesek	4,4	2,7	5,8	–		
Dolgozók	10,2	11,7	14,9	7,8	–	
Vállalkozó	9,3	8,6	13,2	9,3	30,2	–
Van tulajdon- része a cégek százalékban	33,0	29,9	31,9	14,9	42,1	44,3

12. táblázat

A vállalatok aránya az adott tulajdonos tulajdonrésze szerint
(százalék)

Megnevezés	A vállalatok aránya					Összesen
	0	0,1–20	20,1– 50	50,1– 99,9	100	
	százalék					
Külföldi tulajdon	67,0	3,1	7,5	8,9	13,5	100,0
Állami-önkormányzati tulajdon	70,1	8,2	5,1	4,4	12,2	100,0
Kereszttulajdonlás–leányvállalat	68,1	9,1	8,8	8,2	5,8	100,0
Kisrészvényesek–szövetkezeti típusú tulajdon	85,1	6,0	4,5	3,9	0,5	100,0
Dolgozói-vezetői tulajdon	58,1	13,3	11,8	13,5	3,3	100,0
Vállalkozói tulajdon	55,7	23,2	10,2	4,9	6,0	100,0

A privatizáció irodalmában (*Szelényi–Eyal–Townslay* [1996], *Böröcz* [1995], *Böröcz–Róna-Tas* [1995], *Stark* [1994], *Bruszt–Stark* [1996], *Grabher–Stark* [1996], [1997], *Tóth* [1998], *Voszka* [1996], [1997]) az állami vagyon lebontása rekombináns tulajdon formájában, illetve állami többségi tulajdonnal való tovább működtetése a legtöbbet vitatott kérdések egyike. A 1997-es felvétel szerint az előddel rendelkező cégek döntően átalakulással jöttek létre, és mindössze 17,7 százalékukat alapították az elődvállalatból történő kiválással (*15. táblázat*).

A rekombináns tulajdon elmélete (*Stark* [1994]) szerint a privatizáció magyarországi modelljében az anyavállalat privatizálása kisebb, az anyavállalathoz különböző módokon (forgalom, vagyon, kereszttulajdonlás) kapcsolódó cégeken keresztül történik. A kereszttulajdonlás és a különböző tulajdonlási típusok együttes tulajdonlásának a gyakoriságát a tanulmány korábbi részében mutattuk be, hangsúlyozva annak erősen korlátozott és feltételes érvényességét. A volt állami vállalatok megoszlása a jelenlegi tulajdonosi típusok és az átalakulás módja szerint hasonló következtetésre vezetett (*16. táblázat*).

Az állami elődvállalatból kiválással történő cégalapítás, ami értelmezésünkben előfeltétele a rekombináns tulajdonnak, pontosan azoknál az állami többségi tulajdonban mara-

13. táblázat

A különböző tulajdonosi csoportok közti kapcsolat, korrelációs együtthatók
($N = 549$, zárójelben a szignifikanciaszintek)

Megnevezés	Külföldi tulajdon	Állami-önkormányzati tulajdon	Kereszt-tulajdonlás-leányvállalat	Kisrészvényesek-szövetkezeti típusú tulajdon	Dolgozói-vezetói tulajdon	Vállalkozói tulajdon
Külföldi tulajdon	-	-	-	-	-	-
Állami-önkormányzati tulajdon	-0,272 (0,000)	-	-	-	-	-
Kereszttulajdonlás-leányvállalat	-0,248 (0,001)	-0,218 (0,000)	-	-	-	-
Kisrészvényesek-szövetkezeti típusú tulajdon	-0,147 (0,000)	-0,146 (0,001)	-0,100 (0,019)	-	-	-
Dolgozói-vezetói tulajdon	-0,326 (0,000)	-0,237 (0,000)	-0,191 (0,000)	-0,099 (0,021)	-	-
Vállalkozói tulajdon	-0,266 (0,000)	-0,258 (0,000)	-0,187 (0,000)	-0,012 (0,621)	-0,039 (0,356)	-

14. táblázat

A vállalat elődszervezetének típusai
($N = 566$)

Megnevezés	Százalék	Megnevezés	Százalék
Új cég	38,7	Szövetkezet	3,7
Állami vállalat	43,8	Egyéb	5,1
Kft., rt.	8,7		

15. táblázat

Az előddel rendelkező cégek létrejöttének módja
(százalék)

Megnevezés	Átalakulás	Kiválás	Összesen
Állami Vállalat	81,0	19,0	100,0
Kft, Rt	83,0	17,0	100,0
Szövetkezet	81,0	19,0	100,0
Egyéb	93,0	7,0	100,0

dó és a dolgozók-vezetők tulajdonába került utódcégeknél a legkisebb arányú, amelyekre a rekombináns tulajdon a leginkább alkalmazható Stark modelljében. Az átalakulással létrejött nagyvállalatok esetében kizárhatjuk a rekombináns tulajdont. Leginkább a dominánsan vállalkozói tulajdonban levő cégek jöttek létre kiválással, és ugyancsak ezek azok a cégek, amelyek közül a legtöbbnek van tulajdonrésze a mintánkhöz tartozó más vállala-

16. táblázat

A volt 239 állami vállalat megoszlása a jelenlegi tulajdonosi típusok szerint
(százalék)

Megnevezés	Összes	Átalakult	Kivált
Külföldi tulajdon	16,7	70,0	30,0
Állami-önkormányzati tulajdon	28,0	85,0	15,0
Kereszttulajdonlás-leányvállalat	15,5	70,0	30,0
Kisrészvényesek-szövetkezeti típusú tulajdon	5,9	85,0	15,0
Dolgozói-vezetői tulajdon	31,0	89,0	11,0
Vállalkozói tulajdon	2,9	57,0	43,0

17. táblázat

Tulajdonlási típusok és árbevétele
(százalék)

Megnevezés	milliárd forint				
	-0,2	0,2-0,5	0,5-1	1-10	10-
Külföldi tulajdon	21,4	16,2	19,5	27,4	53,3
Állami-önkormányzati tulajdon	12,5	17,5	13,3	19,1	26,7
Kereszttulajdonlás-leányvállalat	14,3	15,6	14,2	21,0	16,7
Kisrészvényesek-szövetkezeti típusú tulajdon	12,5	11,7	8,8	5,7	3,3
Dolgozói-vezetői tulajdon	21,4	24,7	28,3	22,3	-
Vállalkozói tulajdon	17,9	14,3	15,9	4,5	-
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	56	154	113	157	30

latokban, ugyanakkor a vállalkozói tulajdonban levő cégeknek a legkisebb az árbevétele (17. táblázat), és nemigen jutottak volt állami tulajdonhoz.

Az átalakulással létrehozott nagyvállalatok általában nagyobbak az alkalmazotti létszámot és az árbevételt tekintve is, mint a kiválással létrejött cégek. Stark [1994] majd Bruszt-Stark [1996] a legnagyobb kétszáz vállalat tulajdonviszonyaira, illetve prprivatizálására tartotta érvényesnek a rekombináns tulajdoni formát. Az 1993-as mintánk vállalati adatai azonban az új cégek kialakulásának típusa és az alkalmazotti létszámmal és bevétellel kapcsolatban az 1997-eshez hasonló (18-19. táblázat) összefüggést mutatott, amely szerint a nagyobb cégek általában átalakulással, nem pedig kiválással jöttek létre. Így a rekombináns tulajdon modelljére nem magyarázat a vizsgálati minták különbsége.

A kereszttulajdonlást mint domináns tulajdonosi típust leszámítva, a gazdaság nagyvállalati szegmensében azok a cégek a legkisebbek, ahol a leginkább elképzelhető a rekombináns tulajdon szerepe. Az erőteljesebb privatizáció egészen biztosan nem járt a nagyobb tulajdonosi hálóval rendelkező cégek intenzív növekedésével: a 10 milliárd éves árbevétel feletti cégek 80 százaléka abban az állami-önkormányzati, illetve külföldi tulajdonban levő vállalati szektorban van, amely a legkevésbé engedi a kereszttulajdonlást. Igaz ugyanakkor, hogy a kereszttulajdonlás-leányvállalat tulajdoni forma is jelen van a legnagyobb cégek között. A kereszttulajdon mint domináns tulajdoni forma a kisebb, elsősorban kereskedelmi, élelmiszer-ipari és építőipari cégekre jellemző, amelyeknek

18. táblázat
Az 1996-os árbevétel és a cégek elődszervezete
(százalék, $N=515$)

Megnevezés	Az 1996-os árbevétel				
	-0,2	0,2-0,5	0,5-1	1-10	10-
	milliárd forint				
Új cég	53,4	39,7	40,0	31,5	34,5
Korábban más formában működött a cég	39,7	46,8	46,4	58,0	65,5
Kiválással létrejött cég	6,9	13,5	13,6	10,5	-
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	58	156	110	162	29

19. táblázat
1997. január elsejei foglalkoztatotti létszám és a cégek elődszervezete
(százalék, $N=539$)

Megnevezés	Foglalkoztatotti létszám					
	20-	21-50	51-100	101-500	501-1000	1000-
	fő					
Új cég	74,1	64,2	35,8	17,9	14,6	21,6
Korábban más formában működött a cég	22,2	30,5	47,4	66,3	78,0	73,0
Kiválással létrejött cég	3,7	5,3	16,8	15,8	7,3	5,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	81	95	95	35,3	41	37

gyorsabban nő a bevétele és az alkalmazottainak a létszáma, mint az átalakulással létrejött cégeké.

Külön kérdés a rekombináns tulajdonnal kapcsolatban a bankok tulajdonosi szerepe. Ez 1997-ben minimális volt. A nagyvállalatok nem egészen öt százalékában volt banki tulajdon, ami a bankok privatizációjának és ezzel kapcsolatban a visszafogott befektetéseknek lehet a következménye, illetve annak, hogy a bankok privatizációjában nagy aktivitású külföldi tőke kevésbé érdeklődik a termelővállalati szférában történő befektetések iránt (Wachtel [1997], Fogarassy [1996]).

A nagyvállalatok tulajdoni és tulajdonosi szerkezetében a menedzserizmus (diffúz tulajdon, menedzserek személyes tulajdonlása) és a rekombináns tulajdon jelenléte semmiképpen sem tartható dominánsnak és a magyarországi privatizáció típusjegyének.

Tulajdon és hatékonyság

A megfigyelt vállalatok gazdasági növekedése 1993 és 1997 között az 1996-os árakon számolt árbevételt és a foglalkoztatottak számát tekintve meglehetősen változatos képet mutat. A foglalkoztatottak létszámának 1998 és 1993 közötti egyértelmű csökkenése (20. táblázat) 1993 és 1997 között valamelyest lelassult, és a cégek közel harminc százaléka esetében nőtt a foglalkoztatottak száma (21. táblázat), és az árbevétel alakulása is hasonló tendenciát mutat.

20. táblázat
A vállalatok által foglalkoztatottak
(százalék)

Foglalkoztatot- tak száma (fő)	1988	1993	1997
-20	9,4	16,1	15,1
21-50	4,1	16,5	17,7
51-100	4,9	12,5	17,7
101-500	33,2	36,6	35,2
501-1000	18,9	9,1	7,7
1000-	29,5	9,3	6,7
Összesen	100,0	100,0	100,0
N	244	497	549

21. táblázat
A foglalkoztatottak számának változása
(százalék)

Megnevezés	1988-1993	1993-1997
Jelentős csökkenés (több mint 50 százalék)	28,6	13,0
Mérsékelt csökkenés (10 és 50 százalék közötti)	43,2	36,0
Stagnálás (10 százalék csökkenés és 0 közötti)	13,3	21,2
Mérsékelt növekedés (0 és 50 százalék közötti)	6,2	13,8
Jelentős növekedés (50 százalék feletti)	8,7	16,0
Összesen	100,0	100,0
N	241	486

A dominánsan külföldi tulajdonban levő cégek csoportjánál egyértelmű a foglalkoztatotti létszám és az árbevétel növekedése is. Az állami tulajdonban maradó és a döntően kereszttulajdonú cégek növelték árbevételüket, ugyanakkor jelentősen csökkent alkalmazottaik létszáma. A szövetkezeti-kisrészvényesi cégek a leginkább stagnáló tulajdoni csoport. A dolgozói-vezetői tulajdonban levő cégek adatai mutatnak elsősorban csökkenést. A vállalkozói tulajdon nem igazán tudott növekvő árbevételt produkálni, viszonylag gyorsan nőtt viszont foglalkoztatottjaik száma (22-23. táblázat).

Az elemzésnek ennek a szintjén is nyilvánvaló, hogy 1993 és 1997 között az egyes tulajdoni típusokhoz tartozó vállalatok gazdasági növekedése jellegetesen különbözött.

Az 1997-es nagyvállalati populációt reprezentáló mintában 1993 és 1997 között komoly üzemszervezeti változások mentek végbe. E változásokat lineáris regressziós elemzésekkel mértük, amelyekkel a következő változásokat értelmeztük:

- a) az árbevétel változása 1993-1996 között;
- b) a foglalkoztatottak számának változása 1993. I. 1. és 1997. I. 1. között;
- c) a vállalat vagyonának változása 1993. I. 1. és 1997. I. 1. között.

Magyarázó változóként öt változócsoporthat vontunk az elemzésbe:

1. a cég kora 1997-ben,
2. állami vállalat volt-e,
3. a cég elődszervezete (az újonnan alapított vállalat a referencia): átalakulással vagy kiválással jött-e létre,
4. a tulajdonlasi típus,
5. a vállalat ágazati hovatartozása.

22. táblázat

A foglalkoztatottak számának változása tulajdonostípus szerint 1993–1997 között
(százalék, $N=468$)

Megnevezés	Külföldi	Állami	Kereszt- tulajdonosi	Kisrész- vényes	Dolgozói	Vállalkozó
Jelentős csökkenés (több mint 50 százalék)	8,9	13,4	21,9	25,0	9,7	7,7
Mérsékelt csökkenés (10 és 50 százalék közötti)	29,5	50,0	42,5	25,0	42,5	17,3
Stagnálás (10 százalék csökkenés és 0 közötti)	17,9	26,8	13,7	13,9	27,4	15,4
Mérsékelt növekedés (0 és 50 százalék közötti)	17,0	7,3	11,0	16,7	13,3	21,2
Jelentős növekedés (50 százalék feletti)	26,8	2,4	11,0	19,4	7,1	38,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	112	82	73	36	113	52

23. táblázat

1996-os árbevétel-kvintilisek tulajdonostípusok szerint
(százalék, $N=510$)

Megnevezés	Külföldi	Állami	Kereszt- tulajdonosi	Kisrész- vényes	Dolgozói	Vállalkozó
Legalsó kvintilis	18,6	20,7	15,1	22,2	24,8	31,6
2. kvintilis	12,7	18,4	22,1	33,3	17,9	24,6
3. kvintilis	16,1	13,8	16,3	17,8	23,9	29,8
4. kvintilis	23,7	23,0	22,1	15,6	15,4	14,0
Legfelső kvintilis	28,8	24,1	24,4	11,1	17,9	–
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	118	87	86	45	117	57

Hipotézisként azt valószínűsítettük, hogy az ágazati hatás kiszűrését követően a vállalatok 1993–1997 közti átalakulása markánsan különböző volt az egyes tulajdonosi típusokban. Referenciacsoporthként az újonnan alapított, dominánsan külföldi tulajdonban levő szolgáltatóvállalatokat jelöltük meg.

a) *Árbevétel.* Az 1993–1996 közti árbevétel-változás magyarázatára készített magyarázó modellünk az eredmények szerint nem működött. Nagyon alacsony R^2 (0,02) mellett a magyarázó változók közül egyik sem befolyásolta szignifikánsan az árbevétel alakulását.

b) *Foglalkoztatottság.* A vállalat által foglalkoztatottak számának 1993–1997 közti változását a modellezésre használt változók részben magyarázzák ($R^2 = 0,15$). A dolgozói létszám a referenciacsoporthtól szignifikánsan az átalakulással létrejött, állami vagy dolgozói-menedzseri tulajdonban levő és kereskedelmi vállalatok esetében tér el (csökken). A foglalkoztatottság szempontjából 1993 után a nagyvállalatok körében csökkent a hajdani állami vállalatok súlya, s különösen a tartósan állami tulajdonban maradó, illetve a dolgozói-menedzseri tulajdonban levő vállalatok hajtottak végre nagyobb arányú elbocsátásokat.

c) *Vállalati vagyon.* A vállalat vagyonában bekövetkezett változást mutató koefficiens szerint a volt állami vállalatok körében komoly vagyonvesztés történt. A modell magyarázó ereje megegyezik a foglalkoztatottságváltozás mérésére szerkesztett modelljével ($R^2 = 0,15$). A kiválással létrejött vállalatok és a magánalapítású, vállalkozói tulajdonban levő cégek körében a vagyon értékének az emelkedése meghaladta a referenciacsoportét. Adatainkból arra következtetünk, hogy a vállalat vagyonának növekedése/csökkenése szoros kapcsolatban van a vállalatvezetés tulajdonlásával, azaz minél nagyobb tulajdonnal rendelkezik a vállalat vezetője, annál valószínűbb, hogy a cég vagyona nőtt a kilencvenes évek közepső harmadában.

A kilencvenes évek közepén folytatódott a már korábban is megfigyelhető trend: a (volt) állami vállalatok jelentős vagyont vesztek, és a dolgozói létszám is erőteljesen csökkent. A nagyvállalatok körében megnőtt a magánalapítású és menedzseri/vezetői tulajdonban levő cégek súlya: a dolgozói létszám változása lépést tartott a külföldi befektetők által alapított cégekével, s a vállalat vagyonának növekedési üteme azt meg is haladta. Az árbevétel-alakulására viszont nem hatott az adott cég története és tulajdonosi szerkezete.

Vállalati hatékonyság

A vállalatok működésének 1996–1997-es hatékonyságát négy lineáris regressziós modellel mértük: 1. az egységnyi vagyonra jutó 1996-os profittal; 2. az egységnyi vagyonra jutó 1996-os árbevétellel; 3. az egy dolgozóra jutó 1996-os árbevétellel; 4. az egy dolgozóra jutó 1996-os profittal; 5. az egységnyi 1996-os árbevételre jutó 1996-os profittal. Kérdésként azt fogalmaztuk meg, hogy a kilencvenes évek elején különböző módon átalakult vállalatok között vannak-e a hatékonyság szerint különbségek, s ha igen, akkor ezek összefüggésbe hozhatók-e a magyar gazdaság posztoszocialista jellegével.

1. *Az egységnyi vagyonra jutó profit.* 16 százalékos R^2 mellett a referenciacsoporttól a tartósan állami tulajdonban maradó és az átalakulással létrejött cégek adatai különböznek alacsonyabb hatékonyságukkal. Ezek a vállalatok viszonylag nagyobb vállalati vagyon mellett alacsony profittal működnek. Feltételezhetően ezek olyan vállalatok, amelyeket alacsony piaci alkalmazkodóképességük miatt még nem privatizáltak, illetve amelyek tartósan állami tulajdonban maradó cégek, ahol a menedzsment működését az állami tulajdonos nem (vagy nem csak) a profitabilitás alapján ítéli meg. Feltételezéseink szerint ezek a cégek lehetnek azok, ahol a „tőkeszivattyút még nem állították le”, azaz ahol a még működőképes vagyon leértékelése továbbra is folyik.

2. *Egységnyi vagyonra jutó árbevétel.* Relatív gyengébb magyarázó ereje mellett ($R^2 = 0,13$) a modell azt mutatja, hogy a magyar nagyvállalatokat megosztja a cégek létrejöttének módja: az átalakulással létrejött vállalatok egységnyi vagyonra jutó árbevétele messze elmarad az új alapítású cégektől. Különösen a vállalkozói és a dolgozói-menedzseri tulajdonban levő cégek hatékonyak ebből a szempontból: alacsonyabb vállalati vagyon mellett is komoly árbevételt tudtak realizálni 1996-ban.

3. *Egy dolgozóra jutó árbevétel.* A modell magyarázó ereje viszonylag magas ($R^2 = 0,20$), s azt mutatja, hogy az (hajdani és jelenlegi) állami tulajdon továbbra is megosztja a nagyvállalatokat: hiába történtek komoly leépítések az állami tulajdonú és a dolgozói-menedzseri tulajdonú cégeknél, az egy dolgozóra jutó árbevétel továbbra sem éri el az átlagot.

4. *Egy dolgozóra jutó profit.* Modelljeink közül ennek a magyarázó ereje a legnagyobb ($R^2 = 0,23$). A b koefficiens alapján az új alapítású külföldi tulajdonban levő cégekhez hasonlítva a többi vállalattípus hatékonysága jelentősen kisebb. Az új külföldi tulajdonú

vállalatok hatékonyságát leginkább a kisorosztványesi, illetve a vállalkozói tulajdonban levő cégek közelítik meg, míg főleg az állami vállalatok maradnak el tőlük.

5. *Egységnyi árbevételre jutó profit.* A modell magyarázó ereje csekély ($R^2 = 0,07$), ám figyelemre méltó, hogy a dolgozói-menedzseri tulajdonban levő vállalatokon kívül az összes többi vállalatcsoport hatékonysága az egységnyi árbevételre jutó profit szerint elmarad az újonnan alapított külföldi tulajdonban levő cégektől, és lényeges, hogy az állami vállalati múltnak nincs befolyásoló szerepe.

A hatékonyság különböző szempontú mérése azt mutatja, hogy a nagyvállalatok körében továbbra is komoly szerepe van a vállalat múltjának és a tulajdonosi szerkezetnek. A vállalat „állami” múltja mind a tőke, mind pedig a munkahatékonyság szempontjából hátrányos: a volt állami cégek hatékonysága nem éri el az újonnan alapítottakét. A tulajdonosi struktúra szintén befolyásolja a cégek működésének hatékonyságát. Az állami-önkormányzati vállalatok tőke- és munkahatékonysága elmarad a többi típusétól; a dolgozói-menedzseri és a magyar vállalkozói tulajdonban levő cégek tőkehatékonysága meghaladja a külföldiekét, ám a munkahatékonysága nem; a más vállalat tulajdonában levő, kereszttulajdonban levő cégek az állami vállalatokhoz hasonlítanak, míg a dominánsan kisorosztványesek tulajdonában levő (s jellemzően vagy tőzsdei, vagy szövetkezeti cégek) a külföldi tulajdonban levőkkel mutat hasonlóságot a hatékonyság szempontjából.

Menedzsment

Egy korábbi tanulmányunkban (Csite–Kovách [1998]) arra a következtetésre jutottunk, hogy nagyvállalati vezetők között négy csoport írható le (*vállalkozók, klientúra, technokraták, külföldi beosztottak*). Az egyes gazdasági vezetői típusok társadalomstatistikai jellemzőkkel is megragadható különbségei és a vállalatok tulajdoni struktúrája, hatékonysága között erős összefüggést tapasztaltunk. Ez feltételezi a menedzselési kultúra (amelynek számos eleme különösen a multinacionális vállalatok esetében kevésbé ismert) és a menedzselésben részt vevők döntő funkcióját a piacgazdasági versenyképesség kialakításában, ami szerintünk a magyar nagyvállalatok fejlődési modelljeinek egyik fontos meghatározója volt (amelyet a szakirodalom is egyre inkább hangsúlyoz: *Kerekes–Rondinelli–Vastag* [1995], *Hoványi* [1995]).

1. 1997-ben a gazdasági elit *vállalkozói* tulajdonhoz jutó csoportja a legfiatalabb elit-csoport. Ebben a csoportban az átlagéletkor 50 évnél fiatalabb, és itt a legmagasabb a 40 évnél fiatalabbak aránya. Iskolázottságuk elmarad a három másik csoport mögött, közel negyven százalékuk egyetemi diplomával sem rendelkezik. A csoportba soroltak kulturális tőkészerkezetének sajátosságaira utal, hogy az egyetemi diplomával rendelkezők többsége műszaki végzettségű, és az angol nyelvet beszélők aránya is magas.

A csoport kétharmada magánalapítású vállalatokban dolgozik, tulajdonos-vezetőként. E vállalkozások zöme 1988 és 1993 között jött létre, ám valamivel több mint kétötödük nem magánalapítású, hanem privatizáció révén vált magáncéggé. A vállalkozók több mint felének már a nyolcvanas években is származott jövedelme a magángazdaságból. Ez az arányszám az említett négy csoport közül a vállalkozók körében a legmagasabb: 1997-ben a gazdasági elit jól elhatárolható, mintegy 10 százaléka már a nyolcvanas években a „szocialista polgárosodás” útját járta, azaz a rendszer engedélyezte lehetőségeket kihasználva igyekezett vagyont gyarapítani, illetve addig szokatlan életstratégiát kialakítani és követni. A vállalkozói tulajdonú cégek mellett ez a csoport a szövetkezeti és a kereszttulajdonú cégekben van jelen nagyobb arányban.

2. Az 1997-es vizsgálatban a gazdasági elit másik csoportja a *hatalmi klientúra*, akik idetartoztak a vállalataikban, domináns állami és önkormányzati tulajdon miatt sok szá-

lon kapcsolódnak a Szelényi Iván által új politokráciának tartott elitfrakcióhoz. A klientúra-csoport tagjainak legfőbb tulajdonsága, hogy nagy többségük nem rendelkezik tulajdonnal. A vállalatok több mint fele 1991–1993 során, negyedük 1994-et követően jött létre, illetve alakult át, s a csoportba soroltak több mint negyede 1993-at követően nyert elitpozíciót. A túlnyomórészt ötven év feletti klientúratagok negyede már 1988 és 1993 között bejutott a „gazdasági elitbe”, s e pozícióját 1997-ben is megőrizte. A csoportba soroltak a legmagasabb iskolázottsági szinttel rendelkeznek.

3. A *technokraták* csoportjának legfőbb tulajdonsága, hogy a privatizáció során jutottak tulajdonhoz, és legnagyobb arányban a kereszttulajdonú és dolgozó-menedzseri domináns tulajdonban levő cégekben találhatók. Általában kevés menedzser tudta egyedül kivásárolni vállalatát, ehelyett a dolgozók, a menedzsment más tagjainak, esetleg külföldi befektetők bevonásával több módszer közül választva, sikerült vezetői a pozíciót megőrizni, illetve vezetővé válni. Az individuális privatizáció lehetetlensége miatt a vállalatvezetők hosszabb ideig „megosztva” gyakorolhatták tulajdonosi és vállalatvezetői jogszíványaikat, amely értelmezésünkben azért maradt korporatív jellegű, mert mind tulajdonosi, mind menedzseri döntéseikben számos olyan elemet (tulajdonostársak, vállalati dolgozói érdekérvényesítés, állami bürokrácia) figyelembe kellett venniük, amely nem tartoztak a versenyképesség növeléséhez. Figyelmet érdemlő, hogy technokrata típusú menedzseri csoport olyan vállalatok gazdasági stratégiájában játszik vezető szerepet, amelyek szerkezete a leginkább hasonlít az állami tulajdonban maradó vállalatokéhoz. A technokraták legnagyobb része 1988 és 1993 között jutott el jelenlegi vezetői pozíciójába, vagyis nem az 1993-at követő privatizációs hullámban, hanem a politikai rendszerváltás időszakában, illetve a kilencvenes évek elején végbement privatizáció során.

4. A *dominánsan külföldi tulajdonban levő cégek vezetői* a gazdasági elit valamivel kevesebb mint negyedét kitevő, társadalomstatistikai jellemzőik szerint jól elkülöníthető csoportját alkotják. A főleg negyvenesekből álló csoport a vállalkozókat követő legfiatalabb elitfrakció, iskolai végzettségük, nyelvtudásuk a klientúráéhoz hasonlóan magas szintű. Majdnem 50 százalékuk budapesti születésű és magas iskolázottságú családokból kerül ki, viszont vagyonuk elmarad a többi elitescsoportétól. Vállalataikban gyakorlatilag alig van tulajdonrészük, és az interjúk szerint a következő években mindenképpen tulajdonhoz szeretnének jutni.

Nagyvállalati átalakulási modellek

A tulajdon, a hatékonyság és a menedzsment összetétele szerint a piacgazdasági versenyképesség kialakításának négy tipikus útja volt a kilencvenes években a magyar gazdaság nagyvállalati szegmensében (*redisztributív, korporatív, vállalkozói, multinacionális*). A vállalati átalakulási modellek a privatizálásban való részvétel alapján is különböznek egymástól. A nagyvállalati tulajdont tekintve, az állami-önkormányzati cégek kivételével 1997-ben már egyértelműen a magántulajdon a döntő, amely nagyrészt a volt állami vagyon lebontásával keletkezett.

A magántulajdonlásnak különböző fokozatai léteznek a multinacionális és vállalkozói magántulajdontól a korporatív magántulajdonig, amelynek az aránya sokkal jelentősebb, mint ahogy az a privatizációval foglalkozó irodalomban eddig megjelent. A redisztribúció szocialista típusának leépítése és a gazdaságpolitika liberalizálása után az állam szerepe a nagyvállalati szektorban tulajdoni típusok szerint differenciált és alkalmanként jelentős is lehet, bár közvetlen kontrollt az állami/politikai vezetés csak az állami-önkormányzati többségi tulajdonú vállalatok esetében gyakorol, és az állami gazdaságpolitika hatása nem nagyobb a nagyvállalatok gazdálkodására a fejlett piacgazdaságokban létezőnél.

A gazdaságpolitikai liberalizáció 1997-re piaci versenyhelyzetet hozott létre, ahol az állam egyes stratégiainak ítelt vagy a teljes vagyonvesztéstől megkímélni szándékozott nagyvállalatok versenyképességét az állam szubvenciókkal és más engedményekkel teremti meg. (Voszka Éva szerint a volt kiemelt szocialista nagyvállalatok nagyobb állami támogatást kaptak még az évtized közepén is. *Voszka [1997].*)

A piaci versenyképesség az egyes átalakulási típusok esetében jellegzetes menedzselési sajátosságokkal jár együtt. A vállalatok menedzsmentjének érdekei, tőketulajdona és szocializációja döntő a vállalat piaci versenyre való meg-, illetve átszervezésekor. Interjúink szerint a menedzsment egyfajta második, „belső” privatizálásra készül mindegyik vállaltípus esetében. Az állami vagyon privatizációja után magántulajdonhoz jutni csak más magántulajdonból lehet (leszámítva az 15-16 százalékos állami-önkormányzati nagyvállalati szektort) és a menedzsment tulajdonhoz jutási törekvése a fejlesztési modellek szempontjából meghatározó.

1. *A redisztributív modell.* Az állam vagy az önkormányzat domináns tulajdonosi szerepet vállal az átalakulás/fejlesztés során. Az állami/önkormányzati tulajdonosi szerepvállalásnak több oka is lehet: a cég stratégiai jelentősége, a privatizációra történő előkészítés a vagyon értékcsökkenésének megállításával, más politikai szempontok (például munkahelyek megőrzése) és lobbyérdekek.

A redisztributív fejlesztési modell elsődleges szempontja nem a hatékonyság, hanem a vállalat versenyképességének a megőrzése állami, önkormányzati beavatkozás árán is. A hatékonyság természetesen nem ellentétes az állami fejlesztési modellel, de az ide tartozó vállalatokat akkor sem hagyják csődbe jutni, ha gazdálkodásuk kevésbé sikeres. Az állam/önkormányzat mint tulajdonos – a gazdaságpolitikai liberalizáció után, szűk fejlesztési források birtokában – a közvetlen szubvenciók mellett, amelyeket mint az államhatárolom mindenkorai tulajdonosa használ (lásd például Postabank), a közvetett kedvezményekkel tarja fent a cégek versenyképességét. A közvetett kedvezmények legáltalánosabb formája az állami megrendelés, piaci monopolhelyzet fenntartása politikai eszközökkel, a költségvetési befizetések ellenőrzésének és kikényszerítésének puha korlátja, esetleg azok elengedése, vám- és exportkedvezmények.

Az állami fejlesztési modell valójában fenntartja a korábbi redisztribúció egyes elemeit, amellyel az állam piacgazdasági körülmények között kíván egyes vállalatokat vagy vállalatcsoportokat versenyhelyzetbe hozni. A vállalati vagyon csökkenése és a nagyvállalatok között legrosszabb hatékonysági mutatók miatt az állami közvetlen beavatkozás valószínűleg folyamatos lesz. A menedzsmentnek kevés esélye van a vállalaton belüli tulajdonszerzésre, bár a vállalati vagyon értékének folyamatos csökkenése és a negatív hatékonysági mutatók mögött a vállalatvezetők egy részének tulajdonlási törekvései (is) állhatnak. A menedzserek azonban sokkal inkább a mindenkorai politikai kapcsolatoktól, mint a tényleges gazdasági teljesítményektől függenek. Nem véletlen, hogy a redisztributív fejlesztési modellhez tartozó vállalatok menedzserei között a legnagyobb a már a nyolcvanas években is vállalatvezetők aránya. A politikai klientúrához tartozó vállalatvezetők lobbyzási módszerei hasonlítanak a nyolcvanas években alkalmazotthoz. A nagyvállalati menedzserek korábbi szocializációja a kilencvenes években is érvényes képességeket, tudás- és kapcsolati tőkét halmozott fel.

2. *A korporatív modell.* A privatizáció során a volt állami vállalatokból főként olyan cégek alakultak, amelyeknek a tulajdoni szerkezetét, ebből következően a vállalatok piaci átalakulását meghatározó rendelkezési hatalmat a korporativitással tartjuk a leginkább leírhatónak. A tanulmányban korábban elemzett vezetői-dolgozói, kereszttulajdon, kisrészvényes-szövetkezeti tulajdonlási típusok közös jellegzetessége, hogy a cég többségi magántulajdonban van ugyan, de a tulajdonosi és rendelkezési jogok több tulajdonos vagy tulajdonoscsoport között elosztottak, ezért a hatékonyságra és piaci versenyképés-

ségre vonatkozó vezető döntésekkor a megosztott rendelkezési hatalommal rendelkezők esetenként ellentétes érdekre is figyelemmel kell lenni.⁵ A vállalatvezetés, a tulajdon korporativitása és a korábbi gyakorlat miatt, kettős kihívással áll szemben a piacgazdasági versenyképességet érintő döntések meghozatalakor. Egyrészt piacorientált szerkezeti, munkaszervezeti, menedzselési változásokat kell végrehajtania, másrészt a dolgozói tulajdon jelenléte, a politikai preferenciák (munkahely) miatt egyensúlyozó döntéseket kell hoznia. Valószínű ennek a döntési szituációnak az az eredménye, hogy míg a korporatív modell vállalatainál magas a tőkehatékonyság, addig azt hasonló mértékben nem követi a munkahatékonyság. A korporatív modellben is folyamatosan csökken a dolgozói létszám, de a radikális munkaszervezeti változásoknak gátat szab a dolgozók részleges tulajdonlása. A dolgozói-vezetői tulajdon azokban a vállalatokban magas, amelyek a legtöbbet őrizték meg az állami múlt munkaszervezési, stratégiai örökségéből. A kereszttulajdon, ahol a tulajdonosi jogosítványok elmosódtak és a vezető menedzsereknek alig van tulajdonosi érdekeltsége, az állami szektorhoz hasonlítható hatékonyságú. A szövetségi-kisrészvényesi tulajdonú vállalatokhoz viszont, amelyekben a tulajdonjog a leginkább megosztott, ezért a menedzsment rendelkezési hatalma relatíve nagy, a leghatékonyabb cégek tartoznak.

Az államnak csak közvetett gazdaságpolitikai eszközei vannak a korporatív modell befolyásolására, de különösen a vezetői-dolgozói többségi tulajdon esetében a menedzsereknek, korábbi tapasztalataik és kapcsolataik alapján, elég nagy a lobbyképessége, ezért esetlegesen olyan állami engedményekhez, szubvenciókhoz is hozzá tudnak jutni, amelyeket az állami modellhez tartozó vállalatok folyamatosan kapnak meg.

3. *A vállalkozói modell* tulajdonképpen nem vállalati átalakulási modell, hiszen az esetek többségében olyan cégekre tartjuk jellemzőnek, amelyek újonnan alapítottak, és bár nem kizárt, hogy vagyoniuk egyik forrása az állami tulajdon volt, de az új vállalatba a volt állami vagyon is már magántulajdonként került. A „tisztá lappal” indítás ellenére ezek a cégek bekerültek a piacképes nagyvállalatok közé, mégpedig úgy, hogy a közvetett vagy közvetlen állami segítség e modell esetében a legalacsonyabb, ráadásul sem a multinacionális cégek tőkeereje, sem piaca és munkaszervezési tapasztalata nem áll mögöttük.

Az egyértelmű tulajdonosi viszonyokat jelentő magántulajdon dominanciája jellemzi ezt a modellt, amelynek a következménye a rendelkezési hatalom tiszta szerkezete is. A stratégiai döntések a piacgazdasági eredményesség szerint születnek, amelynek a következménye, hogy ez a modell rendelkezik a legjobb hatékonysági mutatók mellett a leggyorsabb növekedéssel, leginkább olyan ágazatokban (vendéglátás, szolgáltatás) ahol a befektetett tőke megtérülése és a profitszerzés lehetősége gyors.

Az állami gazdaságpolitika csak a feketegazdaság kontrollálásának „puha korlátjával” használ közvetett eszközöket a vállalkozói modell kapcsán. Valószínűleg arról van szó, hogy a forráshiányos és liberalizált gazdaságpolitika más és más eszközökkel teremt piaci versenyhelyezetet az egyes modellek szerint fejlesztett vállalatok számára. Az redistributív fejlesztési modell esetében rendszeresnek tekinthető az állami szubvenció, kedvező hitelek és a költségvetési befizetések elmaradásának laza kezelése, a korporatív modell esetében a lobbyképesség függvényében ugyanez és a feketegazdasági jelenségek (fekete-munkapiac, adó-, tb-befizetés) laza kontrollja említhető a rejtett állami gazdaságpolitika részének.

4. *A multinacionális modell.* A nagyvállalatok közel negyedének többségi tulajdonosa multinacionális cég. A fejlesztési modell meglehetősen egyértelmű: a multik olyan cége-

⁵ A nagyvállalatok tulajdonosi szerkezetében játszott fontos szerepe ellenére a magyarországi munkavállalói tulajdon kérdése nem tartozik a hazai közgazdaságtani és gazdaságszociológiai vizsgálatok fő érdeklődési területei közé (Neumann [1998]). A kevés kivétel közé számít Laki [1994], Boda-Hovorka-Neumann [1994] és Neumann [1996].

24. táblázat
A nagyvállalati átalakulási modellek

Megnevezés	Redisztributív	Korporatív	Vállalkozói	Multinacionális
Állami ellenőrzés	közvetlen kontroll	közvetett, piaci	közvetett, piaci	piaci, közvetett
A redisztribúció jellege	állami szubvenciók, a költségvetési befizetések puha kontrollja	egyedi állami szubvenciók, a költségvetési befizetések és a feketegazdaság esetleges puha kontrollja	a feketegazdaság puha kontrollja	adókedvezmény, letelepedési kedvezmények, vámkedvezmények
A tulajdon jellege	állami-önkormányzati	korporatív	magántulajdon	magántulajdon
Tőkehatékonyság	gyenge	erős	erős	mérsékelt
Vagyon	csökken	csökken	gyorsan nő	stabil
Munkahatékonyság	gyenge	közepes	közepes	erős
Dolgozói létszám	csökken	csökken	növekvő	stabil
Menedzsment	politikaorientált	profit- és tulajdonorientált	profitorientált	tulajdon- és profitorientált

ket hoztak létre, amelyek relatíve biztos piacra termelnek, már piactudás körülmények között kialakított és kipróbált szervezési modelleket követnek, optimális dolgozói és üzem nagysággal indultak, nemzetközi versenyképességüket a magyar munkaerőpiac állapota és az állami gazdaságpolitika szavatolja öt éves adó- és egy sor más kedvezményel.

A menedzsmentnek alig van a cégben tulajdona. Ez egyrészt világosan elkülöníti a rendelkezési és tulajdonosi jogokat, ami növeli a hatékonyságot, másrészt azonban a vezető menedzsereket nem teszi a tulajdonlásra keresztül is érdekeltté a hatékonyság és a profitabilitás növelésében. Az interjúk szerint a multik menedzserei, akiknek a társadalmi tőkái a legmagasabbak a nagyvállalati vezetők között, a következő években megkísérelnek nagyobb tulajdonhoz jutni vállalataikon belül.

A poszt-szocializmus vége

A nagyvállalatok tulajdoni struktúrája, a tulajdon és hatékonyság, valamint az átalakulási modellek elemzése alapján úgy látjuk, hogy a gazdaságnak ebben a szegmensében megtörtént a piactudás átalakulás, és a poszt-szocialista korszak véget ért. Nincs olyan érv és indok, amely szerint – akár a szocialista gazdasági modell továbbélő jelenségeivel, akár annak felbomlásával és a piactudásba történő átmenettel is azonosítjuk – a poszt-szocializmus mint korszakjelző továbbra is használható lenne.

Kornai szocialista gazdaság modelljének elemei közül (túlcentralizáltság, gyorsított növekedés, az árak egyensúlytalansága, az állami tulajdon és a pártállam) a pártállam, az állami tulajdon, az árak egyensúlytalansága a gyorsított növekedés egyértelműen eltűnt, míg a gazdaság centralizáltságának foka jó néhány olyan nemzetgazdaságban is nagyobb, amelynek piactudás voltát megkérdőjelezni nem lehet.

A nagyvállalatok hatékonysága közötti különbségek kapcsolatba hozhatók a vállalatok átalakulásával, állami vagy más eredetével, de a diffúz tulajdonviszonyok egyértelműen megszűntek és a magántulajdon vált dominánssá. A gazdaságpolitikai döntések és szabályozás átalakulási modellenként változik, ezért a piac önszabályozó mechanizmusairól beszélni nem lehet. Az állami beavatkozás azonban ebben az esetben rejtett fejlesztési politikának felel meg, és az nem korlátozza a piacgazdaság működését. Az elemzésünk szerint az állam – nagyvállalati átalakulási modellenként különböző – szabályozási, támogatói szerepvállalása a gazdaságpolitika liberalizációs kényszerének forráshiányos időszakában rejtett fejlesztési támogatásként fogható fel.

A négy átalakulási modellből háromban (redisztributív, multinacionális, vállalkozói) egyértelmű a piacgazdasági átalakulás. A multinacionális és a vállalkozói modell esetében mind a tulajdoni struktúra, mind a hatékonysággal kapcsolatba hozható szerkezeti sajátosságok piacgazdasági szerveződést mutatnak. A redisztributív modell állami/önkormányzati tulajdona és a tulajdonosok redisztributív szerepe nincs ellentétben ezeknek a vállalatoknak a piacgazdasági átalakulásával. Az állam/önkormányzat redisztribúciós szerepe éppen alkalmassá teszi a piaci versenykihívásokra való megfelelésre azokat a vállalatokat, amelyeknek fennmaradását a politikai döntéshozók – különböző okok miatt – feltétlenül fontosnak ítélik. A korporatív átalakulási modellben található a legtöbb probléma a piacgazdasági átalakulás szempontjából, mert a piaci stratégiai döntések ebben az esetben keverednek a leginkább más (tulajdonosi, dolgozói érdekek) szempontokkal. Interjúk tapasztalata szerint azonban az ehhez a modellhez tartozó cégek esetében is olyan változások indultak, amelyek a rendelkezési hatalmat, a piaci menedzselés rendszerét gyorsan a másik három átalakulási modelléhez teszik hasonlatossá. A dolgozói-vezetői tulajdonú vállalatokban gyorsan nő a menedzserek tulajdonrészének az aránya, amely eredendően is magasabb volt a dolgozói tulajdonrészénél, és azoknak a cégeknek a példája szerint, ahol a menedzseri tulajdon meghaladta az ötven százalékot, gyorsan véget ér a dolgozói érdekek vagy más (akár az állam) tulajdonoscsoportok érdekérvényesítésének lehetősége és a rendelkezési hatalom megosztottsága. A többségi tulajdonhoz jutó menedzsment könyörtelenül hajtja végre a piaci versenyképességhez szükséges intézkedéseket, például a nagyobb arányú elbocsátásokat, amelyeket a dolgozói tulajdon nagyobb részesedése esetén csak nagy körültekintéssel vagy egyáltalán nem tehetett meg. A privatizáció jelenleg zajló csendes második fordulója néhány éven belül megszünteti a korporatív modell jellegzetességeit, amivel a nagyvállalati szegmens piacgazdasági átalakulása befejeződik. Úgy gondoljuk, hogy a második privatizációt semmi sem akadályozhatja meg, és a posztoszocialista korszak, legalábbis a magyar gazdaság nagyvállalati szegmensén, véget ért.

Hivatkozások

- ÁBRAHÁM ÁRPÁD [1996]: Corporate governance in the Hungarian manufacturing industry. Kézirat, február.
- BODA DOROTTYA–HOVORKA JÁNOS–NEUMANN LÁSZLÓ [1994]: A munkavállalók mint a privatizált vállalatok új tulajdonosai. *Közgazdasági Szemle*, 12. sz.
- BÖRÖCZ JÓZSEF [1995]: Színlelt nagy átalakulás? *Politikatudományi Szemle*, 3. sz. 19–39. o.
- BÖRÖCZ JÓZSEF–RÓNA-TAS ÁKOS [1995]: Small Leap Forward: Emergence of the New Economic Elites. *Theory and Society* Vol. 24, No. 5, 751–781. o.
- BRUSZT LÁSZLÓ–STARK, DAVID [1996]: Vállalatközi tulajdonosi hálózatok a kelet-európai kapitalizmusban. *Közgazdasági Szemle*, 3. sz.
- CSITE ANDRÁS–KOVÁCH IMRE [1998]: Gazdasági elit: útban az osztályhatalomhoz. *Társadalmi Szemle*, 4. sz.
- FOGARASSY GABRIELLA [1996]: Privatizáció banki irányítással. *Közgazdasági Szemle*, 9. sz.

- GRABHER, G.–STARK, D. [1996]: A szervezett sokféleség – evolúcióelmélet, hálózatelemzés és a posztszocialista átalakulás. *Közgazdasági Szemle*, 9. sz.
- GRABHER, G.–STARK, D. (szerk.). [1997]: *Restructuring Networks in Post-Socialism. Legacies, Linkages, and Localities*. Oxford University Press, Oxford.
- HOVÁNYI GÁBOR [1995]: A vállalat és környezete az ezredfordulón – a menedzser szemével. *Közgazdasági Szemle*, 10. sz.
- HANKISS ELEMÉR [1989]: *Kelet-európai alternatívák*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- KORNAI JÁNOS [1993]: *A szocialista rendszer*. HVG Rt., Budapest.
- KORNAI JÁNOS [1995–1996]: A magyar fejlődés politikai gazdaságtani megközelítésben. *Közgazdasági Szemle*, 12. és 1. sz.
- KEREKES SÁNDOR–RONDINELLI, D.–VASTAG GYULA [1995]: A vállalatok környezeti kockázatai és a vállalatvezetők felelőssége. *Közgazdasági Szemle*, 9. sz.
- KING, L. [1997]: *Pathways from Socialism—the Transformation of the Firms in Hungary, the Czech Republic and Slovakia*. Ph.D. dissertation, Department of Sociology, UCLA.
- LAKI MIHÁLY [1994]: A dolgozók részvételének lehetőségei a privatizációban Magyarországon (Az Egri Malom esete). *Közgazdasági Szemle*, 10. sz.
- LENGYEL GYÖRGY–BARTHA ATTILA [1997]: *Bankárok: a magyar gazdasági elit domináns csoportja?* Replika, március, 67–86. o.
- MAGYARORSZÁG NAGY- ÉS KÖZÉPVÁLLALATAI [1996]: *Magyarország nagy- és középvállalatai 1996*. Hoppenstedt Bonnier, Budapest.
- NEUMANN LÁSZLÓ [1996]: „Kizsákmányolt” tulajdonos-munkavállalók? (Egy bútorgyártó kft. esete) *Társadalomkutatás*, 1–2. sz.
- RÓNA-TAS ÁKOS [1994]: *The First Shall Be The Last? Entrepreneurship and Communist Cadres in the Transition from Socialism*. *American Journal of Sociology* No. 100. 40–69. o.
- STANISZKIS, J. [1991]: *Political Capitalism in Poland*. *East European Politics and Societies* Vol. 5, 127–141. o.
- STANISZKIS, J. [1992]: *The Ontology of Socialism*. Oxford University Press, New York.
- STARK, D. [1992]: *Path-Dependence and Privatization Strategies in East Central Europe*. *East European Politics and Societies*, Vol. 6 No. 1, 17–51. o.
- STARK, D. [1994]: Új módon összekapcsolódott régi rendszerelemek: rekombináns tulajdon a kelet-európai kapitalizmusban I–II. *Közgazdasági Szemle*, 9–10. sz.
- SZELÉNYI IVÁN–EYAL, G.–TOWNSLEY, E. [1996]: *Posztkommunista menedzserizmus: a gazdasági intézményrendszer és a társadalmi szerkezet változásai*. *Politikatudományi Szemle*, 2–3. sz.
- SZELÉNYI SZONJA–SZELÉNYI IVÁN–KOVÁCH IMRE [1995]: *The Making of the Hungarian Post-Communist Elites: Circulation in Politics and Reproduction in the Economy*. *Theory and Society*, Vol. 24, No. 5, 697–722. o.
- TÓTH ISTVÁN JÁNOS [1998]: *Vállalkozások tulajdonosi kapcsolatai Magyarországon 1992–1996 között*. *Közgazdasági Szemle*, 6. sz.
- UVALIÆ, M.–D. VAUGHAN-Whitehead eds. [1997]: *Privatization Surprises in Transition Economies*. ILO-Edward Elgar: Cheltenham.
- VEDRES BALÁZS [1997]: *Bank és hatalom: A bankok helye a magyar nagyvállalatok kapcsolatháló-jában*. *Szociológiai Szemle*, 2. sz.
- VOSZKA ÉVA [1997]: *A dinoszauruszok esélyei*. Pénzügykutató Rt.–Perfekt Rt., Budapest.
- VOSZKA ÉVA [1996]: *A tulajdonváltás felemás sikeréve*. *Közgazdasági Szemle*, 5. sz.
- VOSZKA ÉVA [1997]: *Csontvázak a szekrényben*. *Közgazdasági Szemle*, 5. sz.
- WACHTEL, P. [1997]: *A külföldi bankok szerepe a közép-európai átmeneti gazdaságokban*. *Közgazdasági Szemle*, 1–2. sz.

Függelék

F1. táblázat
Lineáris regressziós együtthatók

Megnevezés	Árbevétel változása 1996/1993+	Foglalkoztatottság változása 1993–1997 között	Vagyon változása 1997/1993+	Egységnyi vagyomra jutó 1996-os profit ⁺	Egységnyi vagyomra jutó 1996-os árbevétel ⁺	Egy dolgozóra jutó árbevétel 1996-ban ⁺	Egy dolgozóra jutó profit 1996-ban ⁺	Egységes árbevételre jutó profit 1996-ban*
Cég kora (év)	-0,001	-0,013*	-0,008	-0,017*	-0,016*	-0,021*	-0,030***	-0,007
Állami vállalat volt (igen = 1, nem = 0)	-0,191	-0,163	-0,550***	-0,195	-0,074	-0,433*	-0,544*	-0,199
<i>Cég előzménye, referencia: új cégek</i>								
Átalakulással jött létre	-0,056	-0,486***	-0,037	-0,893***	-0,747***	-0,438*	-0,661*	-0,242
Kiválással jött létre	0,246	-0,166	0,423*	-0,522	-0,204	-0,534*	-0,932**	-0,384
<i>Tulajdonlási típus, referencia: külföldi cégek</i>								
Állami	-0,211	-0,408*	-0,313*	-1,079***	-0,150	-0,717**	-1,474***	-0,559*
Kereszt tulajdonlás	-0,287	-0,244	-0,324*	-0,472*	0,395*	-0,013	-1,013***	-0,791**
Kisrészvényes	-0,326	0,098	-0,060	-0,215	0,601*	-0,092	-0,682**	-0,582*
Dolgozó-menedzser	-0,022	-0,242*	0,051	0,024	0,574**	-0,430*	-0,820**	-0,354
Vállalkozó	0,101	0,251	0,484*	0,017	0,707**	0,028	-0,595**	-0,666*
<i>Ágazat, referencia: szolgáltatás</i>								
Feldolgozóipar	-0,021	-0,266*	-0,410**	-0,120	0,042	0,030	-0,360	-0,027
Építőipar	-0,064	-0,311*	-0,304*	-0,013	0,525**	0,763***	0,055	-0,334
Kereskedelem	0,161	-0,493**	-0,307	-0,354	0,352	-0,014	-0,991**	-0,631*
Konstans	0,742***	1,926***	1,040***	1,283***	1,385***	2,686***	2,798***	2,261**
R^2	0,02	0,15	0,15	0,16	0,13	0,20	0,23	0,07
F	0,91	6,98***	5,71***	5,55***	5,74***	10,04***	9,18***	-0,249
N	427	476	400	365	476	509	376	375

⁺Természetes alapú logaritmus.

*** $p < 0,001$

** $p < 0,01$

* $p < 0,1$

F2. táblázat

Az adatbázisban szereplő vállalatok néhány alapváltozó szerinti megoszlása

Megnevezés	Százalék	Megnevezés	Százalék
<i>Ágazat</i>		<i>Megalakulás előzménye</i>	
Feldolgozóipar	27,4	Állami vállalat volt	43,8
Építőipar	23,5	Új cég	37,1
Kereskedelem	10,4	Átalakulással jött létre	50,2
Szolgáltatás	34,1	Kiválással jött létre	10,5
<i>1997. január elsejei foglalkoztatotti létszám (fő)</i>		<i>Vállalat vagyona 1997. január elsején (millió forint)</i>	
- 20	15,1	- 50	20,2
21- 50	17,7	50- 200	28,7
51- 100	17,7	200- 500	22,0
101- 500	35,2	500-1000	13,1
501-1000	7,7	1000-	16,0
1000-	6,7		
<i>1996-os árbevétel (milliárd forint)</i>		<i>1996-os nyereségesség</i>	
- 0,2	11,0	Veszteséges	10,8
0,2- 0,5	30,1	Nullszaldós	3,5
0,5- 1	21,7	Nyereséges	69,3
1 -10	31,4	Ismeretlen	16,4
10-	5,7		